

УДК 37(477) ("18")

О. А. Лавріненко

ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ В ОСВІТНЬО-ВИХОВНІЙ СИСТЕМІ ХАРКІВСЬКОГО ІМПЕРАТОРСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Кінець XVIII - перша половина XIX ст. - період початку національно-культурного відродження. Сутність цього процесу полягає у відновленні різних сфер (національної, духовної, культурної, мовної тощо) народного буття після їх занепаду. Сучасний історик О. Бойко у своїх працях відзначає, що відродження пов'язане із значним зростанням уваги до проблем, явищ та процесів, які є національно значущими, але у попередні часи свідомо чи не свідомо гальмувались або замовчувались. В цю добу посилюється активність національної еліти, суспільних сил, які поживляють свою діяльність у всіх сферах життя - від культури до політики [4, с. 173].

На підготовку педагогічних кадрів наприкінці XVIII ст. у царській Росії, до складу якої входила більша частина українських земель, значно вплинули освітні реформи імператриці Катерини II, що стосувалися введення переважно австрійської моделі народних шкіл. Погляди видатних західноєвропейських просвітників цього часу Гримма, Дальберга, Епінуса, та й сам успіх австрійської реформи народної освіти, проведеної у часи царювання Марії-Терезії, надихали російських державно-політичних діячів на перегляд політики в цій галузі. У 80 -90-х роках XVIII ст. було визначено пріоритети та необхідні умови, від яких залежала життєвість системи освіти, і на першому місці тут була підготовка педагогічного персоналу та навчальної адміністрації. Про це йшлося в інструкції "Керівництво учителями молодших класів народних училищ" (1786 р.), де визначалося: "Подібно до особливого "стану людей" педагогічний стан характеризується певним, властивим лише йому, набором особистісних професійних рис: християнське благочестя, любов (не пихата, але природна і щира), бадьорість, терпіння, безпристрасність і поблажливість" [8, с. 301].

Суспільство і громадськість царської Росії, прагнучи державного розквіту, усвідомлювати необхідність створення нових вищих і середніх педагогічних закладів, де б викладалися не лише спеціальні наукові дисципліни, а й основи психології, педагогіки, методики, вчителя-професіонала, вчителя-особистості, здатного усвідомлювати власні і колективні педагогічні дії, а також керувати ними.

Педагогічна освіта поживалась у період царювання імператора Олександра I. Сучасники відзначали той факт, що, ставши на престол, Олександр I послабив заборону на ввіз і вивіз книг і друку. В одному із перших його указів підкреслювалось: "Желая доставить все возможные способы к распространению полезных наук и художеств, повелеваем запрещение на впуск из-за грешницы всякого рода книг и музыки отменить, равномерно запечатанные типографии распечатать, дозволяя как привоз иностранных книг, журналов и прочих сочинений, так и печатание оных внутри государства" [6, с. 2].

За імператора Олександра I було запроваджено вісім профільних міністерств і серед них виокремлювалося освітнє міністерство (1802 р.). Тоді точилися суперечки серед фундаторів міністерства щодо назви. Пропонувалося назвати його Міністерством суспільної освіти, Міністерством виховання та ін. Після досить гриватих дебатів державні чиновники зупинилися на назві - Міністерство народної освіти. 24 січня 1803 р. цар затвердив "Попередні правила народної освіти", які містили 48 статей. У цих Правилах було сказано: "1) Народна освіта в Російській імперії є невід'ємною частиною державного ладу і на чолі профільного міністерства стоїть Міністр народної освіти, в його веденні знаходиться Головне управління

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ І КУЛЬТУРИ

училищ; 2) для моральної освіти громадян відповідно до обов'язків і користі кожного суспільного стану запроваджуються чотири види навчальних закладів: а) училища приходські; б) училища повітові; в) училища губернські чи гімназії; г) університети" [5, с. 3].

За цими наказами Імператора в кожному губернському місті повинна бути **принаймні** одна гімназія, в кожному повітовому місті - одне повітове училище. Училища декількох губерній об'єднувалися в навчальний округ, підвідомчий попечителю. В округах планувалося споруджувати університети „для викладання вищих наук" (у Санкт-Петербурзі, Казані, Харкові) [5, с. 4].

Першим Міністром народної освіти Росії став українець, уродженець Чернігівщини, П. Завадовський (1738 - 1812 рр.) - вихованець Києво-Могилянської академії, палкий прихильник всеохоплюючої освіти народу. Директором канцелярії (керуючим справами міністерства) був призначений відомий науковець, теж українець, В. Каразін. Саме В. Каразін, усвідомлюючи неоціненне значення освітньої справи на батьківщині, став фундатором відкриття Харківського університету.

Відкриття Харківського університету відбулося 17 січня 1805 р., і першим його ректором було обрано І. Ризького, а членами училищного комітету - І. Тимківського, Т. Осиповського, Умляуфа і Стойковича. Історик Д. Багатій, говорячи про особистість ректора І. Ризького, зауважував: "Вибір цей більш ніж вдалий. Це був істангош і достойний представник університету, справжній *rector magnificus*, людина, яка виділялася із загалу вчених неперевершеним даром культури мовлення, ділової енергії, знанням життя народу і, врешті-решт, *хитростями*" [7, с. 706].

Але для становлення і розвитку педагогічної майстерності в процесі підготовки педагогічних кадрів важливого значення набула освітня і виховна системи запровадженого 1811 р. педагогічного інституту при Харківському університеті. Сучасні вітчизняні історики педагогіки Н. Дем'яненко, І. Важинський, І. Прокопенко та інші здійснили ретроспективу загальнопедагогічної підготовки у педагогічному вищому навчальному закладі при Харківському університеті, проаналізувати тенденції і закономірності впровадження педагогічних дисциплін, практичної підготовки в системі освіти майбутнього вчителя. Щодо навчання елементів педагогічної майстерності, то слід зазначити, що саме в педагогічному інституті в навчально-виховній системі вони представлені достатньо яскраво. М. Демков у "Російській педагогіці" доводить, що до педагогічної підготовки в інституті ставились дуже серйозно і відповідально. Бажаючі здобути професію вчителя повинні прослухати теоретичні курси університетської програми і лише потім, виявивши комунікативні здібності, довівши спроможність здійснювати навчально-виховну дію, маючи здатність до викладання і природні задатки внутрішньої і зовнішньої комунікації, стати студентами педагогічного інституту. Випускникам, які закінчили інститут, присвоювалася, залежно від їхніх педагогічних обдарувань і відповідних професійних знань та вмінь, кваліфікація вчителя: кращі студенти ставали старшими педагогами, інші, які не виявили високих професійних навичок, - молодшими. Всі випускники-педагоги одержували другий університетський диплом і розподілялися на вакантні вчительські місця Харківського та інших навчальних округів [5, с. 21].

Із твердженнями деяких дослідників історії становлення і розвитку Харківського університету про те, що до заснування педагогічного інституту 1811 р. педагогічна підготовка була відсутньою, можна сперечатися. Сучасні історико-педагогічні дослідження Н. Дем'яненко і Л. Юрченко довели, що упродовж 1807 - 1811 рр. О. Рейнішом в університеті читався курс педагогіки. Цей курс базувався на дидактичних та виховних принципах, розроблених німецькими педагогами Г. Німейєром та Й. Песталоцці [7, с. 98]. У звіті за 1812 рік містяться дані про читання директором педагогічного інституту, професором Х. Роммелем курсів загальної та спеціальної педагогіки, дидактики і методології, що стосувалися кожного навчального предмета, прийомів і способів викладання [2, с. 569]. Але важливими моментами для формування випускника як учителя були власний приклад викладача,

вміння демонструвати вищий рівень ораторського мистецтва, наукові знання, систему передачі цих знань, способи і прийоми включення аудиторії у взаємодію з лектором. Надзвичайно популярними і повчальними для студентів стали так звані актові промови. Перша така своєрідна навчальна форма роботи відбулася 17 січня 1805 р. Свою неперевершену майстерність викладення суті проблеми продемонстрував попечитель університету граф С. Потоцький, виступаючи з промовою "Про нове облаштування в Росії училищ і їх користь". Студенти із захопленням слухали актові промови професорів Ризького, Бален-де-Балю, Якоба, Каменського та інших, які стосувалися нагальних проблем педагогіки, методики, організації виховання дітей. Так, блискучий оратор, який зумів викликати позитивні почуття у студентів, професор Бален-де-Балю в актовій промові 1807 р. обстоював ідею суспільного виховання, його переваг над приватним, відводячи важливу роль педагогічній майстерності вчителя-вихователя в системі взаємодії з учнями: "Вчитель школи повинен уміти розкрити обдарування розуму учнів, збагатити корисними і приємними знаннями, збуджувати в їхніх серцях любов до всіляких добродієностей, володіти способами настанов і вмінь навести відповідні приклади, виховувати здорове тіло, міцність і моторність" [2, с. 688].

Професори і викладачі університету, усвідомлюючи, що більшість випускників стане в майбутньому не лише науковцями, а й викладачами середніх і вищих закладів освіти, здійснювали опосередкований вплив на їхню свідомість через власну педагогічну взаємодію, створення сприятливої атмосфери спілкування й обрання відповідного стилю. Так, будучи незмінним і зразковим ректором університету, відаючи багато сил адміністративним клопотаді, І. Ризький став майстром викладання, видатним і шанованим ритором, красномовцем і вченим. Сучасники - професор-іноземець Роммель, студенти Селиванов та Розатъон-Сокальський у своїх спогадах про ректора визнавали надзвичайний природний дар і високу педагогічну майстерність ученого: "Він володів неперевершеним мистецтвом красномовства, пристрастю до прозаїчного, а особливо до віршованого викладу власних думок на лекційних заняттях. В очах харківського студентства, яке прагнуло за будь-яку ціну потрапити на лекції Ризького, він прославився неабияким науковим та педагогічним авторитетом. Усякий студент, який розпочинав писати вірші, виношував мрію піддати свої твори критиці та рецензуванню строгого, але водночас авторитетного вчителя - І. Ризького" [3, с. 324—326].

Видатним майстром педагогічної справи Харківського університету був П. Гулак-Артемівський. Його педагогічна діяльність у стінах вищого навчального закладу збіглася з епохою тяжіння керівництва до містики і переслідування, нехтування усяким викладанням на релігійно-моральному ґрунті. Період 30-40-х рр. ХІХ ст. (саме в цей період за невідвідування лекцій із богословської філософії професора Дудровича студенту-математику, майбутньому світилу науки Остроградському було відмовлено в присудженні наукового ступеня) став плідним для П. Гулака-Артемівського: 1828 р. "за отличное трудолюбие, усердие к исполнению обязанностей и познания" **ВІН** був удостоєний звання ординарного професора. Вчений тричі обирався деканом словесного факультету (1829, 1833 і 1837 рр.), а з 1841 р. і аж до відставки був ректором Харківського університету [3, с. 330].

Про педагогічний татант П. Гулака-Артемівського залишили свої спогади його учні. Вихованець університету кінця 20-х - початку 30-х років, студент Н. (ім'я невідоме) так згадує професора: "Не лише студенти любили його лекції, але їх відвідували часто сторонні особи. Він причаровував своїх слухачів даром слова, вишуканими зворотами мовлення і взагалі - вмінням збуджувати увагу аудиторії" [3, с. 331]. Інший студент І. Б. (вступив до університету 1824 р., повне ім'я невідоме) відзначав красу викладання лекційного матеріалу вченого, його структурованість і чіткість, зрозумілість. Ще один вихованець університету, студент Геєвський згадував: "Великої вченості на лекціях професор не показував, проте був великим майстром художнього слова - справжнім оратором. Навіть лекції Гулака-Артемівського о п'ятій годині вечора, при свічках, у величезній аудиторії, зі спогляданням блиску діамантових перснів, на пальцях обох рук, лекції, що виголошувались урочистою ди-

кцією, подобались, якщо не за внутрішнім змістом, то за зовнішніми прийомами взаємодії із слухачською аудиторією" [3, с. 332].

Задрісники таланту вченого писали різне про його особистість, переважно негативні речі, в яких наїолошували па фаховій убогості й обмеженості, проте більшість студентів прагнули потрапити на заняття П. Гулака-Артемовського, щоб навчитися прийомам опанувати увагу аудиторії, риторичним умінням, комунікативній культурі мовлення. У спогадах студента Пашкова за 1840 р. ідеться: "В науковому плані лекції Гулака-Артемовського не приносили ніякої користі, проте були самі по собі привабливі для слухачів. Він говорив надзвичайно красиво, розповідав багато історичних анекдотів, випадків, бувальщин і байок і це виходило так вправно і захоплююче, що все сприймалось легко і невимушено, із задоволенням" [3,с.333].

Ой п'ят \74т*П=>ТТГ-й<ГЯХТТГЯ rntianmix.nm rrr rwwMrtreTva ОСВІТНЬОЇ СІППАВИ НЗЛИХІВ СТУДЕН-
4wv/>sf) * > w i jinnmim, mmmmmmm v mmmmmmm y u y a t a u k e i m m m u " j m y i i
тів Харківського університету на вдосконалення власної особистості, переймання тих професійних рис, що демонстрували професори у взаємодії зі студентами. Російський історик ХІХ ст. І. Соловйов згадує "зірку першої величини на небосхилі університету", - професора словесного факультету М. Луніна: "Виклад його лекцій був блискучим, мова його вирізнялася вишуканістю, яка стала основою історичних творів М. Костомарова, його учня. Чистотою і висотою своїх моральних достоїнств М. Лунін уособлював образ вишуканої московської професури. Своім способом життя, своєю пуританською чесністю і безмежною вченістю М. Лунін вражав студентів і мав на них величезний вплив. Весь відданий науці, обмежений знаннями життєвої мудрості, палкий поборник добра і непримиренний ворог зла в усіх його виявах, хворий і роздратований Михайло Михайлович не завжди був тактовним і стриманим у спілкуванні з вихованцями, проте мав славу "найпопулярнішого професора". Нерідко він звертався до студентів з гіркими і навіть суворими словами, будучи не завжди правим. Але молодь вибачала йому такі випадки, бо його майстерність спілкування, талант педагога були вищими за це. При згадці про М. Луніна навіть суворий вигляд обличчя співрозмовника змінювався на лагідний, усвідомлюючи моральну висоту цього видатного вченого, педагога, ідеальний образ якого змалював М. Гоголь" [13, с. 173 -174].

За Статутом університет і педагогічний інститут при ньому мали одну спільну мету - готувати вчителів для середньої школи і викладачів - для вищої. Про це йдеться у працях багатьох сучасних учених Харківського державного педагогічного університету імені Г. Сковороди і особливо в наукових розвідках академіка І. Прокопенка. Педагогічний інститут згідно з доповненнями до Статуту 1804 р. ("План і правила навчання і викладання в педагогічному інституті", які складені його директором, професором Х. Роммелем у 1811 р.) повинен був давати майбутнім учителям гімназій і студентам - кандидатам на викладацькі посади у вищій школі поглиблену педагогічну підготовку [12, с. 297]. За Статутом 1804 р. на словесному факультеті існувала шостийна кафедра педагогіки. Пізніше, Указом від 5 листопада 1850 р. кафедру педагогіки було створено на історико-філологічному факультеті, а курс педагогіки став обов'язковим для студентів усіх факультетів, окрім медичного. Історики Харківського університету М. Хаїшський та Д. Баталій відзначали, що педагогіка є головним предметом для студентів-філологів, а для інших - другорядною дисципліною [9, с. 31].

У стінах ВНЗ відповідно до § 54 Статуту 1804 р. вводились обов'язкові виступи студентів із науковими доповідями після закінчення іспитів. Робота перед великою аудиторією і професорсько-викладацьким складом мала надзвичайно важливе значення для мовної і загальної комунікативної підготовки студентів. Відомий факт, коли попечитель Харківського навчального округу Є. Корнеєв 1823 р. дав досить різкий негативний відгук про невдалі спроби ораторського мистецтва студентів: "Будучи присутнім при нштішньому університетському акті 30.07. 1823 р., я, між іншим, помітив, що, по-перше, промови виголошувалися студентами недбало, недостойно такому високому закладові, як університет; по-друге, майже ніхто не вмів виразно читати, викликати почуття прочитаним у слухачів, а багато студен-

тів читати з помилками і без наїжної підготовки. Тому я маю намір видати розпорядження, щоб на кожному факультеті ретельно готувалися до виголошення студентами промов на урочистому акті і на викладачів-філологів покласти обов'язок примушувати вихованців у класних кімнатах тренуватися читати голосно і виразно, із відповідною поставою та рухами тіла, навчаючи їх тим самим декламації та ораторському мистецтву. А професорам, які читають відповідну дисципліну, навчити як можна найкраще висловити свої думки у словесній формі, не поспішаючи, не збиваючись, роздумуючи над виголошенням" [9, с. 53].

З перших років існування харківських вищих навчальних закладів, як відзначає в історико-педагогічних дослідженнях О. Микитюк, важливого значення надавалося принципові науковості викладання. Розглядаючи його суть, прогресивні професори педінституту та університету підкреслювали, що оволодіння студентами науковим змістом освітніх програм значною мірою залежало від особистості наставника, його педагогічної майстерності, моральних якостей, рівня наукової підготовки. Як зауважував професор Харківського педінституту І. Срезневський, "справжнім наставником може бути лише той, хто сам високоосвічений, хто сам обдарований, любить свою справу, морально чистий; найнещаднішим є той, кого виховав нездібний, неосвічений і неморальний наставник" [10, с. 77].

На розвиток педагогічної майстерності майбутніх учителів значний вплив здійснювали так звані "приятные искусства", тобто предмети культурологічного циклу - малювання, співи, хореографія.

Університети у своїх освітніх і виховних системах мали поєднувати всі засоби для за царювання Олександра І. Так, відповідно до §3 п.5 і §22 Статуту 1804 р. до штату викладачів Харківського університету включались три вчителі "приятных искусств", які студентів казеннокоштных навчали безкоштовно, а інших - за помірну, встановлену університетським керівництвом, плату [9, с. 369]. За відсутності в Харкові впродовж тривалого часу вищих, середніх і професійних закладів мистецького спрямування на викладачів музики, малювання і хореографії покладався обов'язок формування естетичного смаку своїх вихованців, організації і проведення концертів, виставок, творчих вечорів тощо. Вчителями малювання Харківського університету були переважно іноземці. Але вони здійснювали неоціненний вклад у систему педагогічної підготовки майбутніх педагогів. Так, німець за походженням, Матес Яків Миколайович, уродженець Гамбурга, 22-річним юнаком уже викладав малювання студентам університету, звертаючи увагу не лише на техніку малюнка, а й на культуру зображення певного предмета чи геометричної фігури, правильність розташування малюнка на дошці і т. ін. Майже одночасно з Матесом малювання викладав іштшій німець - Август Шепфлін, який навчав студентів ландшафтному живопису. Велике значення для використання в навчальній діяльності майбутніх фахівців історії мали картини викладача Флора Репніна -

Керівництво університету, як і його попечителі, дбали також про розвиток музичного мистецтва як необхідний складник педагогічного професіоналізму. Про це свідчить лист попечителя університету графа Потоцького до відомого музиканта і виконавця, учня славетного Й. Гайдна, 27-річного І. Вітовського, в якому йшлося: "Сим уведомяю вас, что по прошению вашему приняты вы в Харьковский университет учителем музыки с штатным жалованием до пяти сот рублей в год. Сверх того, если можно будет, представится вам приличная квартира. Должность ваша будет - обучать в университете по правилам игре на фортепиано и на скрипке в определенные часы. В свободное от должности время не возбраняется вам преподавать уроки частным образом у себя на квартире или в других домах. Зимой, по прошению вашему, будете от университета увольняемы вы, ежегодно на 2 месяца, дабы иметь возможность в других губерниях давать концерты в пользу свою" [9, с. 375].

Сучасний дослідник історії національної вокальної школи В. Антонюк у своїх науково-педагогічних розвідках підкреслює високий аматорський рівень музично обдарованої мо-

лоді Харківського університету, що дозволяло студентам влаштовувати програмно насичені музично-вокальні вечори. Цьому сприяла музично-просвітницька діяльність П. Сокальського, який увів у практику домашнє музичення. Високий рівень естетичної культури студентів сири»в їмму, ши у 1817 р. вини вистушиш ініціаторами започаткування в місті філармонійного життя і запропонували бути попечителем філармонійного товариства самому губернаторові [1, с. 49-50].

Керівництво закладу, вбачаючи в музичному вихованні важливі складники професійної майстерності вихованців, йшло на значні поступки для задоволення потреб викладачів музики. Справі популяризації класичної музики допомагали викладачі університету різних років І. Лозинський, Я. Зенькевич, В. Андреев, Ф. Шульц та ін. Студенти навчалися не лише майстерності гри на тому чи іншому музичному інструменті, а й працювали над постановою, ніки, потрібними у майбутній педагогічній діяльності. Варто зазначити також, що університет не шкодував коштів для організації і проведення концертів, тематичних вечорів, виступів викладачів перед студентською та місцевою аудиторіями. Так, на видатки, що були пов'язані з організацією урочистих щорічних актів, у яких брати участь великі студентські хори й оркестри, передбачалося близько 250 крб. - сума тоді надзвичайно велика. Крім того, кошти виділялися і для запрошення кріпосних музикантів із панських маєтків для підсилення звучання і мистецького виконання студентського колективу [9, с. 379].

У Харківському університеті організовувалися заняття з хореографії, що проводилися переважно факультативно, в позауочний час. Саме на таких заняттях студенти отримували ази невербальної комунікації, прагнучи гармонійно поєднувати набутий у ВНЗ внутрішній особистісний зміст із зовнішніми виявами - осанкою, постановою, узгодженістю жестів, ходом, - що в подальшій діяльності мали велике значення для вираження діапазону почуттів у процесі педагогічної взаємодії. Одним із перших викладачів танцювального мистецтва Харківського університету був А. Балашов, який проводив заняття в понеділок і четвер. Із 1810 р. на посаду викладача хореографії було запрошено росіянина І. Єропкина, викладача однієї з гімназій Орловської губернії. Керівництво університету було стурбоване віком хореографа (йому виповнилося 46 років), проте директор гімназійної установи повідомляв: "Він сильний, легкий, рухливий, достатньо володіє інформацією про старовинні і сучасні танці, може сам теоретично змодельовати хореографічну постановку і проводити репетиції. Єропкін здатний поставити такі танці: менуети різних видів, аларен, контрданс, кадрили, козачок польський та англійський, полонез, вальси різних видів - і не лише здійснювати авторські постановки, а й ставити тахованшвиугм'адвоїї^ін^ланвдащпШ^ Саме при І. Єропкіні керівництво університету вирішило брати на користь учителя хореографії плату сумі 30 крб. зі студентів, які навчалися за свій кошт.

Одночасно із затвердженням статутів класичних університетів царської Росії в 1804 р. (Московського, Казанського і Харківського) було створено і законодавчо закріплено "Статут навчальних закладів, підвідомчих університетам". Цей документ засвідчував окремі положення щодо вимог до підготовки педагогічних кадрів для гімназійних установ, повітових та приходських училищ. Розробники статуту звертали належну увагу на необхідність володіння випускниками вищих педагогічних закладів уміннями на високому науково-теоретичному та практичному рівні здійснювати освітній і виховний процеси. В окремих статутних положеннях йшлося: "Учитель повинен прагнути з усіх сил, аби учні розуміли ясно і правильно ті предмети, які він їм викладає. Педагог має бути терплячим, більше покладатися на власну старанність і правила пристойності. Для дітей молодшого шкільного віку процес передачі знань робити легким, зрозумілим, а старшокласників спонукати до роздумів, пошуку, тренування пам'яті, самостійного мислення. Привчаючи всіх дітей без винятку до працелюбства, збуджувати у них позитивні почуття до науки" [6, с. 33]. Звертаючи увагу на рівень педагогічної майстерності майбутнього вихователя, розробники статутних поло-

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ І КУЛЬТУРИ

лоді Харківського університету, що дозволяло студентам влаштовувати програмно насичені музикально-вокальні вечори. Цьому сприяла музично-просвітницька діяльність П. Сокальського, який увів у практику домашнє музичення. Високий рівень естетичної культури студентів сприяв шму, що у 1817 р. вини виступили ініціаторами започаткування в місті філармонійного життя і запропонували бути попечителем філармонійного товариства самому губернаторові [1, с. 49-50].

Керівництво закладу, вбачаючи в музичному вихованні важливі складники професійної майстерності вихованців, йшло на значні поступки для задоволення потреб викладачів музики. Справі популяризації класичної музики допомагали викладачі університету різних років І. Лозинський, Я. Зенькевич, В. Андреев, Ф. Шульц та ін. Студенти навчалися не лише майстерності гри на тому чи іншому музичному інструменті, а й працювали над постановою, потрібними у майбутній педагогічній діяльності. Варто зазначити також, що університет не шкодував коштів для організації і проведення концертів, тематичних вечорів, виступів викладачів перед студентською та місцевою аудиторіями. Так, на видатки, що були пов'язані з організацією урочистих щорічних актів, у яких брали участь великі студентські хори й оркестри, передбачаюся близько 250 крб. - сума тоді надзвичайно велика. Крім того, кошти виділялися і для запрошення кріпосних музикантів із панських маєтків для підсилення звучання і мистецького виконання студентського колективу [9, с. 379].

У Харківському університеті організувалися заняття з хореографії, що проводилися переважно факультативно, в позауочний час. Саме на таких заняттях студенти отримували ази невербальної комунікації, прагнучи гармонійно поєднувати набутий у ВНЗ внутрішній особистіший зміст із зовнішніми виявами - осанкою, постановою, узгодженістю жестів, ходом, - що в подальшій діяльності мати велике значення для вираження діапазону почуттів у процесі педагогічної взаємодії. Одним із перших викладачів танцювального мистецтва Харківського університету був А. Балашов, який проводив заняття в понеділок і четвер. Із 1810 р. на посаду викладача хореографії було запрошено росіянина І. Єропкина, викладача однієї з гімназій Орловської губернії. Керівництво університету було стурбоване віком хореографа (йому виповнилося 46 років), проте директор гімназійної установи повідомляв: "Він сильний, легкий, рухливий, достатньо володіє інформацією про старовинні і сучасні танці, може сам теоретично змодельовати хореографічну постановку і проводити репетиції. Єропкін здатний поставити такі танці: менуети різних видів, алаоен. конто лане, каппиль. козачок польський та англійський, полонез, вальси різних видів - і не лише здійснювати авторські постановки, а й навчити вихованців усім необхідним танцювальним елементам" [9, с. 382]. Саме при І. Єропкіні керівництво університету вирішило брати на користь учителя хореографії плату сумі 30 крб. зі студентів, які навчалися за свій кошт.

Одночасно із затвердженням статутів класичних університетів царської Росії в 1804 р. (Московського, Казанського і Харківського) було створено і законодавчо закріплено "Статут навчальних закладів, підвідомчих університетам". Цей документ засвідчував окремі положення щодо вимог до підготовки педагогічних кадрів для гімназійних установ, повітових та приХОДШ^ у Ж Т Л ^ ^ ^ -аи^ОВ». ж ж г ш чтасч ^г. геобхщність володіння випускниками вищих педагогічних закладів уміннями на високому науково-теоретичному та практичному рівні здійснювати освітній і виховний процеси. В окремих статутних положеннях йшлося: "Учитель повинен прагнути з усіх сил, аби учні розуміли ясно і правильно ті предмети, які він їм викладає. Педагог має бути терплячим, більше покладатися на власну старанність і правила пристойності. Для дітей молодшого шильного віку процес передачі знань робити легким, зрозумілим, а старшокласників спонукати до роздумів, пошуку, тренування пам'яті, самостійного мислення. Привчаючи всіх дітей без винятку до працелюбства, збуджувати у них позитивні почуття до науки" [6, с. 33]. Звертаючи увагу на рівень педагогічної майстерності майбутнього вихователя, розробники статутних поло-

жень зауважували, що педагогічний працівник повинен навчитися замінити в душах учнів місце батьків - володіти здатністю ідентифікувати почуття вихованців, застосовувати у педагогічній взаємодії ласкавість, терпіння, увагу до особистості учня - ті якості, що властиві батькам [6, с. 34].

Педагогічний інститут при Харківському університеті був своєрідним флагманом формування елементів майстерності педагогічної взаємодії у своїх вихованців. Як стверджують сучасні дослідники історії харківської вищої школи В. Лозова, В. Євдокимов, В. Кочат, І. Прокопенко та інші вчені, професори інституту в курсі лекційних та семінарських занять "наставляли студентів майстерності викладати науки зрозумілим і систематичним чином, умінням інших навчати наукам і давати настанови", досягаючи цього шляхом вироблення педагогічних навичок у кожного студента за індивідуальним планом, складеним під керівництвом професора-наставника. За цим планом студент мав постійно читати науково-методичну літературу за обраною спеціальністю і педагогічні періодичні видання "у специфічному порядку", вести конспекти „власних роздумів про обраний предмет і вивчену літературу, готувати конспекти для свого майбутнього викладання, звертати увагу на мовлення, зовнішню та внутрішню педагогічні техніки в ході підготовки до поетапних (попередніх, публічних і довірливих) магістерських і докторських іспитів" [11, с. 298].

Для студентів класичних спеціальностей університету організовували педагогічну практику безпосередньо в стінах інституту чи університету, під час якої студенти-кандидати виконували обов'язки помічників професорів, читали лекції на молодших курсах, проводили співбесіди, репетиції, інші види занять. Причому професори, які керували їхньою роботою, "подавали їм засоби досягнення вищого ступеня майстерності" [11, с. 298].

Система практичної підготовки студентів спонукала професорсько-викладацький склад ВНЗ заострити увагу на принципах добору кандидатів на вчительські посади. Вже на середину ХІХ ст. на основі Статуту 1835 р. було розроблено іспити для тих осіб, які прагнули здобути вищу педагогічну освіту. Аналізуючи п.4 §20 університетського Статуту, сучасний історик педагогіки Н. Дем'яненко зауважує, що в 1843 р. на історико-філологічному факультеті 9 осіб склали ці іспити і здобули право на викладання в гімназіях, проте серед кандидатів були люди з певними фізичними вадами (ослабленим слухом, зором, голосом), що фактично перешкоджало їм у їхній професійній діяльності. І вже в цьому ж році, з огляду на важливість зовнішніх чинників та вродженої і набутої комунікативної поведінки, що є невіддільними від педагогічної діяльності, необхідність звернення уваги на чистоту мовлення, вимову, тілесні, мімічні та пантомімічні вирази обличчя претендентів на посади вчителя-вихователя [7, с. 100-101].

Отже, Харківський університет та педагогічний інститут при ньому з часів свого заснування завоювали славу справжньої кузні вітчизняних педагогічних кадрів. Тут підготовка загальнонауковою освітою розроблялися оригінальні, творчі положення теорії і методики навчання та виховання, спрямовані на вироблення у студентів необхідних професійно-педагогічних знань, важливих умінь і навичок для досягнення високих результатів освітньої діяльності.

Список літератури: 1. *Аншонюк В.* Українська вокальна школа: етнокультурологічний аспект: [моногр.] / В. Антонюк - Вид. друге, перероб. і доп. - К. : Українська ідея, 2001. - 144 с. 2. *Багалей Д. И.* Очерки из русской истории / Д. И. Багалей. - Харьков, 1911. - Т. 1: Статьи по истории просвещения. - 624 с. 3. *Багалей Д. И.* Вибрані праці: у 6 т. - Т. 3 : *Багалей Д. И.* Очерки из Русской истории Харьковского университета (по неизданным материалам). - Ч. I (1802 - 1815 гг.) / Д. И. Багалей; упоряд., голов, ред. В. В. Кравченко; НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Харк. гуманітар. ун-т "Народна українська академія" та ін. - Харків: Вид-во НУ А, 2004. - 1151 с. 4. *Бойко О. Д.*

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ І КУЛЬТУРИ

История Украины у XX столітті (20-90-ті роки): навч. посіб. для студентів / Олександр Бойко. - Ніжин : Стил, 1994. - 284, [I] с. 5. Демков М. И. История Русской педагогики / М. И. Демков. - Ревель : Типография "Ревельских известий". 1895. - Ч. I. : Древнерусская педагогика (X - XVII в.). - 324 с. 6. Демков М. И. История русской педагогики / М. И. Демков. - Изд. 2-е, ~ М., 1910. - Ч. II: Новая русская педагогика (XIX век). - 536 с. 7. Дем'яненко Н. М. Загальнопедагогічна підготовка вчителя в Україні (XIX - перша третина XX ст.) : [моногр.] / Н. М. Дем'яненко. - К.: ІЗМН, 1998. - 328 с. 8. Из истории учебных реформ Императрицы Екатерины II // Известия по народному образованию. - 1909. - Ч. XX. - С. 299 - 307. 9. Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805 - 1905). История факультета / [под ред. М. Г. Халанского, Д. И. Багалея]. - Харьков : Типография Адольфа Дарре, 1908. - 388 с. 10. Микитюк О. М. Науково-педагогічна підготовка студентів у Харківському педагогічному інституті (1811-1917 рр.) / О. М. Микитюк // Педагогіка і психологія : зо. наук, праць / за заг. ред. І. Ф. Прокопенка, В. І. Лозової. - Харків: ХДГТУ, 2000. - Вип. 16. - 172 с. 11. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X - початок XX ст.): нариси / М. Д. Ярмаченко (відп. ред.) та ін. - К.: Рад. школа, 1991. - 384 с. 12. Розвиток освіти і педагогічної науки на Харківщині: присвячується 180-річчю Харківського педагогічного інституту ім. Г. С. Сковороди. - Харків, 1992. - 335 с. 13. Соловьев И. М. Русские университеты в их уставах и воспоминаниях современников / И. М. Соловьев. - С-Пб.: Энергия, б/г. - 206 с. - Вып. I.: Университеты до эпохи шестидесятых годов.

А.А. Лаариненко

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ МАСТЕРСТВО В ОБРАЗОВАТЕЛЬНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЕ ХАРЬКОВСКОГО ИМПЕРАТОРСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

В статье рассматривается проблема развития педагогического мастерства будущих учителей и преподавателей высших учебных заведений в образовательной и воспитательной системе Харьковского Императорского университета в XIX веке. Акцентировано внимание на творческих поисках формирования профессионального совершенства и мастерства как атрибутивной составляющей педагогического действия работников образовательной сферы обозначенного исторического периода.

A.A. Lavrinenko

PEDAGOGICAL TRADE IN EDUCATIONAL-EDUCATE SYSTEM OF KHARKOV EMPEROR'S THE UNIVERSITY

In the article authors considers the problem of development of pedagogical trade of future teachers and teachers of higher educational establishments in the educational and educate system of the Kharkov Emperor's university in XIX age. Attention is accented on the creative searches of forming of professional perfection and trade as an attributive constituent of pedagogical action of workers of educational sphere of the marked history period.

Стаття надійшла до редакційної колегії 29.01.2010